

جایگاه اجتماعی زنان از نگاه پیامبر صلی الله علیه و آله با تکیه بر تحلیل حوادث زندگی

نسیبه بنت کعب

امیرحسین منصوری¹ سید علی حسینی²

¹ امیرحسین منصوری نوری، استاد حوزه علمیه مروی و دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی (نویسنده مسئول) amirhoseindoa@gmail.com

² سید علی حسینی، طلبه درس خارج حوزه علمیه مروی، سطح 2 فقه و اصول و حقوق و قضای اسلامی. Aghaderiii10@gmail.com

نویسنده مسئول: amirhoseindoa@gmail.com

تاریخ دریافت: 1403/04/10 تاریخ پذیرش: 1403/10/04

چکیده

باتوجه به اهمیت و لزوم حضور زنان و جایگاه این قشر از جامعه در اجتماع و حساسیت دین‌داران در این موضوع، اعلام موضع صریح در خصوص اصل حضور بانوان در اجتماع و حدود و ثغور آن از منظر اسلام ضروری می‌نماید، بر این اساس پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این پرسش اصلی «جایگاه اجتماعی زنان از نگاه پیامبر صلی الله علیه و آله با تکیه بر تحلیل حوادث زندگی نسیبه بنت کعب چیست؟» شکل گرفته است. نگارندگان این جستار با روش توصیف و تحلیل با ابزار کتابخانه وقایع زندگی نسیبه به این نتیجه رسیده‌اند که به دلیل نبود روایتی مبنی بر اعلام نارضایتی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله (تقریر)، یافت نشدن نقل معتبر تاریخی مبنی بر جلوگیری از حضور نسیبه و سایر زنان در اجتماع و وجود روایات و نقل‌های تاریخی مبنی بر سپردن برخی از مسئولیت‌های اجتماعی به زنان و به طور خاص به «نسیبه بنت کعب» حضور زنان از منظر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بلاشکال و حتی در مواردی ضروری بوده است.

کلیدواژه: نسیبه بنت کعب، حضور اجتماعی زنان، بیعت زنان، شرکت زنان در جنگ، شرکت زنان در عبادات عمومی

مقدمه

بیان مسئله: تاریخ پژوهان برای تحلیل مبتنی بر تاریخ به شناسایی زنان و مردان مؤثر در آن اهتمام دارند؛ همواره نقش زنان تاریخ‌ساز در تحلیل تاریخ مؤثر بوده است به ویژه زمانی که این تاریخ به معصوم علیهم‌السلام منتهی می‌شود؛ چرا که رفتار اجتماعی زنان در مرئی و منظر معصومین علیهم‌السلام بوده و نحوه تعامل معصومین با این رفتارها می‌تواند جایگاه اجتماعی زنان را روشن و قابل استناد به دین کند. از این رو برخورد معصومین علیهم‌السلام با نقش‌پذیری زنان در جامعه بسیار حائز اهمیت خواهد بود. علی‌رغم ادعان همگان به این اهمیت و ضرورت اما متأسفانه چنان‌که باید به نقش‌پذیری اجتماعی زنان در صدر اسلام پرداخته نشده است از این رو ضروری است که پژوهش‌هایی در مورد این افراد و این قشر از جامعه صورت گیرد.

زنانی در تاریخ اسلام وجود دارند که شاید نام و آوازه آن‌ها کم‌تر شنیده شده است ولی اثر و عملکرد آن‌ها در زمان و جامعه خودشان بیشتر از نامشان درخشیده است. یکی از این زنان نقش‌آفرین نسیبه بنت کعب بوده است که در مناسبات سیاسی، جنگ‌ها و فعالیت‌های اجتماعی حضور داشته و کارهای مؤثری انجام داده است. تحلیل شخصیتی او در بستر تاریخ پیامبر صلی الله علیه و آله می‌تواند پاسخ‌گوی پرسش اصلی مقاله حاضر که «تحلیل جایگاه اجتماعی زنان از نگاه پیامبر صلی الله علیه و آله با تکیه بر نقش نسیبه بنت کعب در صدر اسلام چگونه است؟» باشد. برای پاسخگویی به این پرسش اصلی لازم است ابتدا به پرسش‌های فرعی زیر پاسخ داده شود.

1. نقش‌آفرینی نسیبه بنت کعب در مسائل سیاسی چگونه بوده است؟

2. نقش‌آفرینی نسیبه بنت کعب در عبادات جمعی چگونه بوده است؟

3. نقش آفرینی نسبیته بنت کعب در جنگ‌ها چگونه بوده است؟

پیشینه: 1. مقاله «حضور» و «ظهور» زن در جامعه از نگاه آیات و روایات «سید محسن میر باقری، مریم کلانتری این مقاله بصورت کلی به بروز و ظهور زن در قامت تحصیل علم، مهارت و هنر، اشتغال، فعالیت سیاسی و اجتماعی، جهاد، فعالیت اقتصادی در عصر رسول الله صلی الله علیه و آله پرداخته است و پرداخت آن به نسبیته از باب نمونه است در حالی که تمرکز مقاله حاضر بر نسبیته بنت کعب و تحلیل نحوه تعامل پیامبر صلی الله علیه و آله در برابر رفتار اجتماعی اوست و سعی دارد با استفاده از این تحلیل به عنوان یکی از منابع شرع این مسئله اجتماعی را از منظر فقهی نیز بنگرد.

2. مقاله «آداب مشارکت اجتماعی زنان از منظر اسلام» سهیلاجلالی کندری؛ این مقاله بیشتر رویکرد بیان مسائل فقهی دارد (نوع پوشش و احکام آن و...) در صورتی که مقاله حاضر در واقع به رفتارشناسی پیامبر صلی الله علیه و آله پرداخته و اگر نگاه فقهی نیز داشته باشد از رهگذر تحلیل نحوه تعامل پیامبر صلی الله علیه و آله است.

3. مقاله «نفوذ اسلام در یثرب» رسول جعفریان؛ این مقاله تنها به اعتماد پیامبر صلی الله علیه و آله به یک زن پرداخته که از این جهت مؤید حضور اجتماعی هست اما مقاله حاضر به تحلیل این نوع جریان‌ها پرداخته و سعی دارد به صورت شبکه‌ای این رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله را تحلیل کرده و برداشت بروز داشته باشد. مقالات متعدد دیگری¹ نیز به نسبیته اشاره دارد اما رویکرد آن‌ها معرفی زنان صدر اسلام به صورت کلی است اما رویکرد مقاله حاضر تحلیل شخصیتی نسبیته و الگوسازی از او برای زنان امروز با توجه به تحلیل رفتار پیامبر صلی الله علیه و آله است. نکته دیگری که یادآوری آن در این موضع ضروری به نظر می‌رسد این است که حضور زنان در اجتماع صدر اسلام را می‌توان به عنوان امتداد سنن قبیله‌ای نیز تحلیل کرد اما جستار حاضر در پی برداشت‌های قابل استناد به شرع با توجه به تحلیل تاریخی - فقهی سیره پیامبر صلوات الله علیه و آله است.

1. کلیات

قبل از ورود به بحث، به معرفی شخصیت شناسی نسبیته و نسب شناسی او پرداخته خواهد شد.

1.2. شخصیت‌شناسی نسبیته

نسبیته بنت کعب بن عمرو بن عوف ملقب به ام عماره از زنان صحابی پیامبر «صلی الله علیه و آله وسلم» است. در بعضی از منابع نام او را نسبیته نیز ضبط کرده‌اند (الواقدی، 1417ه، ج2 ص685؛ الکلبی، 1408ه، ج2 ص49). پدر ام عماره؛ کعب بن عمرو بن عوف از بنی مازن بن نجار خزرج که همان تبار تیمم بن ثعلب بن عمرو بن خزرج است. مادر وی رباب دختر عبدالله بن حبیب بن زید نیز از همان قبیله بود. «ومن بنی مازن بن النجار: نسبیته بنت کعب بن عمرو بن عوف بن

1. مشارکت اجتماعی زنان در سیره ی پیامبر و مقایسه آن با فرائد غزالی در احیاء علوم الدین نویسنده: دلیر، نیره؛ مجله: مطالعات تاریخ اسلام، زمستان 1392 - شماره 19

نقش زنان در عصر تنزیل نویسنده: جهان‌کهن، پروین دخت؛ مجله: پارسه، بهار و تابستان 1396 - شماره 28
تفکیک جنسیتی در فضاهای دانشگاهی؛ نسبت سنجی دیدگاهها با آموزه‌های دینی نویسنده: کهنتری، محسن؛ گل محمدی، جعفر؛ میر عظیمی، حمیدرضا

مجله: فرهنگ در دانشگاه اسلامی، تابستان 1398 - شماره 31
شرح حال و ویژگی‌های زنان رجعت کننده در حکومت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف نویسنده: جعفری، جواد؛ مجله: مشرق موعود، تابستان 1386، سال اول - شماره 2

بررسی نقش زنان صدر اسلام در امور دفاعی نویسنده: جمالی، هاجر؛ مجله: مطالعات پلیس زن، زمستان 1386 - شماره 4
بانوان تربیت شده در مکتب قرآن نویسنده: پروازی ایزدی، نرگس؛ مجله: گلستان قرآن، شهریور 1381 - شماره 122

حضور نظامی زنان در صدر اسلام نویسنده: جلالی کندری، سهیلا؛ مجله: علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، تابستان و پاییز 1382 - شماره 46 و 47

مبذول ابن عمرو بن غنم بن مازن، وهی أم عمارة» (الحمیری، بی تا، ج 2 ص 319؛ ابن سعد، 1410 هـ ج 8 ص 301) برادرانش عبدالله و عبدالرحمن بن کعب نیز از اصحاب پیامبر اکرم «صلی الله علیه وآله وسلم» به شمار می رفتند. (ابن سعد، هـ 1410، ج 8 ص 301). ابن سعد می گوید: ام عماره با زید بن عاصم ازدواج کرد و عبدالله و حبیب، دو صحابی پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) فرزندان او هستند؛ سپس با غزیه ازدواج کرد و تمیم و خوله حاصل این ازدواج بودند. (ابن سعد، 1410 هـ ج 8 ص 308)؛ (ابن الأثیر، بی تا، ج 5 ص 555) اما در جای دیگر، سه ازدواج برای او ذکر می کند که اولی آن غزیه سپس زید بن عاصم و از سومی یاد نکرده است. (ابن سعد، 1410 هـ ج 8 ص 306) و اقدی در گزارش حال او در أحد، از همسرش غزیه سخن دارد. (الواقدی، 1417 هـ، ج 1 ص 268)، گرچه فرزندان او را با عنوان ابن زید می شناساند (الواقدی، بی تا، ج 1 ص 272)، بنابراین بایستی ابتدا همسر زید و سپس غزیه بوده باشد. (ابن سعد، 1410 هـ ج 8 ص 303)

در منابع تاریخی از درگذشت نسبیة بنت کعب زمان دقیقی مشاهده نشده است ولی بنا بر نقل تاریخ تا زمان خلیفه دوم زنده بوده است. (ابن سعد، 1410 هـ، ج 8 ص 303)

2. نسبت ام عماره با ام عطیه

در بررسی شخصیت رجالی ابن بانو، یک اسم مشترک «نسیبه» با دو کنیه متفاوت «ام عماره «بنت کعب» و ام عطیه «بنت حارث» مواجه می شویم که با دقت در کتب رجالی، ارزیابی ها حاکی از این است که این دو شخصیت طبق نظرات برخی از مورخان همانند ابن عبد البر در کتاب «الاستیعاب فی معرفة الاصحاب»² از احمد بن زهیر روایت کرده است که یحیی بن معین و أحمد بن حنبل گفته اند که ام عطیه انصاری همان نسبیة بنت کعب است. بنابراین نگارنده طبق این مبنا تحقیقات خود را پیش می برد. البته اتخاذ چنین رای در سیر مقاله حاضر خللی وارد نمی کند چرا که رفتار پیامبر صلی الله علیه وآله با زنان نقطه کانونی بحث است.

3. نقش نسبیة بنت کعب در مسائل سیاسی

در این بخش به فعالیت های سیاسی ام عماره پرداخته می شود:

3.1. بیعت های ام عماره

الف. بیعت عقبه: با توجه به شرایط صدر اسلام و اهمیت بیعت در آن زمان می توان گفت بیعت زنان اهمیت ویژه پیدا می کند⁴. تحریم و حصر اقتصادی سران قریش چنان مسلمانان را تحت فشار قرار داده بود که به قلب هیچ فرد غیر مسلمانی خطور نمی کرد که در آن شرایط اسلام بیاورد چه رسد به حمایت و بیعت کردن

² . المزی، جمال الدین، تهذیب ال کمال فی اسماء الرجال، مؤسسة الرسالة - بیروت، چاپ اول، 1400 - 1980م
ابن عدی الجرجانی، أبو أحمد، ال کمال فی ضعفاء الرجال، الکتب العلمیة - بیروت-لبنان، چاپ اول 1418 هـ-1997م.
الذهبی، شمس الدین، میزان الاعتدال فی نقد الرجال، دار المعرفة للطباعة والنشر، بیروت - لبنان چاپ اول، 1382 هـ - 1963 م.
³ . الاستیعاب فی معرفة الاصحاب لأبی عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر (قال: أبو عمر بن عبد البر) (الاستیعاب: ج 4 / ص 1947): اسمها نسبیة بنت الحارث. وقیل نسبیة بنت کعب قال: أحمد بن زهیر: سمعت یحیی بن معین وأحمد بن حنبل یقولان: أم عطیة الأنصاریة نسبیة بنت کعب. تعد فی أهل البصرة، کانت من کبار نساء الصحابة، وکانت تغزو کثیرا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم، تمرض المرضی وتداوی الجرحی، وشهدت غسل ابنة رسول الله صلی الله علیه وسلم، وحکت ذلك فأتفتت. وحديثها أصل فی غسل الميت، وكان جماعة من الصحابة و علماء التابعین بالبصرة يأخذون عنها غسل الميت. ولها عن النبي صلی الله علیه وسلم أحادیث. روى لها الجماعة.)

⁴ . علت اهمیت: باید دو نکته را در مورد اهمیت حضور زنان در بیعت های زمان رسول الله در نظر گرفت. اولی یکی از حساس ترین امور سیاسی اسلامی، خود بیعت آن دوران است. در واقع طبق فرمایش امیر المومنین علیه السلام: انما الخیار للناس قبل ان یبایعوا :مردم قبل از بیعت نمودن مختارند. در این بیعت ها مسلمین بیان می داشتند که تحت هر شرایطی و در هر زمینه ای از اوامر پیامبر اطاعت خواهند کرد و در تبعیت از او هیچ گونه سستی به خود راه نخواهند داد. این امر مستلزم این است که حتی جان و مال و فرزندان خود را در راه اطاعت از رسول الله از دست بدهند. این بیعت ها آنچنان اهمیتی دارد که خداوند در قرآن اجر وفاداران بر بیعت را اجر عظیم توصیف کرد و فرمود: ان الذین یبایعونک انا یبایعون الله...10فتح.
دوما شرایط زمانی و مکانی این بیعت هاست. بیعت النساء (عقبه اول) بیعت دوم (عقبه الثانی) بیعت سوم (فتح مکه). بیعت اول در زمانی واقع شد که مسلمین به شدت از جانب کفار تحت فشار بودند. ابتدای این بیعت با فشار اقتصادی در شعب ابیطالب آغاز شده بود. سپس با درگذشت بزرگترین حامی

از رسول خدا بیعتی که باید پس از پذیرش آن همه تبعات آن را بجان خرید و خود را در هر شرایطی مطیع دانست. دوران سخت شعب ابی طالب، بزرگترین حربه سران قریش بود تا از پیشرفت اسلام جلوگیری کنند، ولی با همه این تفصیلات در سالهای یازدهم بعثت سپس دوازدهم و سیزدهم بعثت به برکت وجود رسول الله صلی الله علیه و آله و با تبلیغ گسترده یثربیان این تحریم‌ها شکسته شد. در میان نامهای درخشان مسلمانانی که با بیعتشان سبب رشد و توسعه اسلام از حیث عده و عده شدند نام زانی می‌درخشد که همچون شیر پا به پای مردان، برای دفاع از اسلام جنگیدند و با بیعتشان دیگران را هم به اسلام دعوت کردند. در آن شرایط دشوار بیعتی که پذیرش آن برای مردان سخت بود به مراتب برای بانوان سخت‌تر می‌نمود. خصوصاً وضعیت زن در جامعه جاهلیت به گونه‌ای بود که در بسیاری موارد زنان یک مرد، بعد از مرگ او به‌عنوان بخشی از دارایی‌ها و اموال او، بین وراثت تقسیم می‌شد؛ حتی اگر زنی مالی از خود داشت، پس از ازدواج دیگر صاحب اموال خود نبود و تمامی اموالش به همسرش تعلق می‌گرفت. در آن شرایطی که هیچ هویتی برای زن وجود نداشت و با سرکوب شدن جامعه زنان دیگر اعتماد بنفسی باقی نمانده بود، امثال نسیبه بنت کعب از بنی خزرج، و اسماء دختر عمرو بن عدی، ام منیع، با سایرین در شب سیزدهم ذی الحجه، به‌صورت کاملاً مخفیانه در منی با پیامبرصوات الله علیه و آله آمدند و با آن حضرت عهد کردند تا از پیامبر دفاع کنند (البکادری، ، 1417 هـ، ج 1 ص 250؛ ابن سعد، 1410 هـ، ج 8 ص 306).

ب. بیعت در صلح حدیبیه: پیامبر اکرم مهابی سفر حج شد. ممنوعیت حمل سلاح از ابتدا در دستور کار رسول الله صلی الله علیه و آله بود این یک راهبرد بود. قرار بود هیچ‌گونه بهانه‌ای دست مشرکین ندهند. هنگامی که مشرکین مکه از حرکت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) با خبر شدند به خشم آمده و تصمیم به ممانعت از ورود پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به مکه گرفتند. آنان سپاهی متشکل از دویست نفر به فرماندهی "خالد بن ولید" مقابل رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرستادند که در «بلدح» بیرون مکه مستقر شد (الحمیری، بی تا، ج 3، 775). علی رغم اینکه سفر آنان صرفاً برای زیارت خانه خدا بود باز هم با مقاومت قریش مواجه گردیدند. پس از اعزام نمایندگانی به سوی قریش متوجه شدند که قریش قصد مبارزه دارد، آن هم در شرایطی که مسلمین هیچ سلاح جنگی به همراه نیاورده بودند. بیعت با پیامبر (صلی الله علیه و آله) یک بار دیگر در جریان صلح حدیبیه تکرار شد. در این وضعیت حساس و اضطراری، مسلمین زیر درختی جمع شده با پیامبر (صلی الله علیه و آله) بیعت نمودند تا از او اطاعت کنند و از اوامرش ذره‌ای تخلف ننمایند. این بیعت به جهت آنکه در شرایط بسیار حساسی صورت گرفت شایان نزول آیه‌ای واقع گردید که در آن خداوند رضایت خویش را از بیعت کنندگان بیان می‌دارد: لقد رضی الله عن المومنین اذ یبایعونک تحت الشجرة. (به تحقیق خداوند از مومنین آنگاه که در زیر درخت با تو بیعت نمودند راضی گردید). به نقل از سلمة بن الاکوع، در پاسخ به این پرسش که در روز حدیبیه با پیامبر خدا صلی الله علیه و آله بر سر چه موضوعی بیعت کردید؟ گفت: بر سر مرگ⁵. بیعت در آن برهه خود مرگ بود. هیچ چیز معلوم نبود که آیا قریش حمله می‌کند و یا اقدامی دیگر می‌کند. حتی در این بیعت خاص هم تعدادی زن شرکت داشتند که از جمله آنها این سه زن در منابع ذکر شده‌اند: بیع بنت معود، ام هشام انصاریه و نسیبه بنت کعب⁶. نسیبه بنت کعب یکی از آن کسانی است که ماجرای حدیبیه و آن چه باعث صلح گردید را گزارش کرده است. (الواقدی، 1417 هـ، ج 2 ص 435) همچنین

رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت ابوطالب، این تنگنا به او خود رسید. «ما نالت منی قریش شیئا اکرهه حتی مات أبو طالب» «کفار قریش نتوانستند با وجود عموم «ابوطالب» کارهای ناپسندی نسبت به من روا دارند، تا این که او وفات کرد». تا آنجا که پیامبری که عظمت صبرش به ژرفای دریاست به خدای خود این گونه شکایت می‌کرد: اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْكُو إِلَيْكَ ضَعْفَ قُوَّتِي وَ قِلَّةَ جَبَلْتِي وَ هَوَانِي عَلَى النَّاسِ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ أَنْتَ رَبُّ الْمُسْتَضْعَفِينَ وَ أَنْتَ رَبِّي... فروغ ابدیت جعفر سبحانی جلد 1 صفحه 384

فعالیت مسلمانانی که توفیق زیارت رسول خدا (ص) را داشتند چنان شوری در مردم مدینه به وجود آورد که بسیاری از افراد دقیقه شماری می‌کردند موسم حج فرارسد تا شاید ضمن برگزاری مراسم حج پیامبر (ص) را از نزدیک زیارت کنند.

⁵ صحیح مسلم عن سلمة بن الأکوع . و قد سئل: علی أي شيء بایعتم رسول الله صلی الله علیه و آله يوم الحديبية ؟ - قال: علی الموت (صحیح

مسلم، ج 3 صفحه 1486)

⁶ حدیثی یعقوب بن محمد، عن عبد الرحمن بن عبد الله بن ابي صعصعة، عن الحارث بن عبد الله، عن أم عمارة، قالت: لم يتخلف أحد من أهل الحديبية إلا اعتمر عمرة القضية، إلا من مات أو قتل، فخرجت و نسوة معی فی الحديبية فلم نصل إلى البيت، فقصرن من أشعارهن بالحديبية ثم اعتمرن مع النبي صلی الله علیه و سلم، قضاء لعمرتهن، و نحر رسول الله (صلی الله علیه و سلم) بين الصفا و المروة. و كان ممن شهد الحديبية و قتل بخبير و لم يشهد عمرة القضية: ربيعة بن أکثم، و رفاعة بن مسروح، و ثقف بن عمرو، و عبد الله بن أبي أمية بن وهب الأسدي، و أبو ضياع، و الحارث بن حاطب، و عدی بن مرة بن سراقه، و أوس بن حبيب، و أنيف ابن وائلة، و مسعود بن سعد الزرقی، و بشر بن البراء، و عامر بن الأكوع.

از کسانی است که در بیعت رضوان بار دیگر با پیامبر اکرم بیعت کردند. (ابن سعد، 1410 هـ، ج 8 ص 304؛ الواقدی، 1417 هـ، ج 2 ص 458). براساس سخن واقدی⁷ که از حضور او در بیعت رضوان حکایت دارد، می‌توان وی را مشمول آیه ۱۸ سوره فتح^۸ دانست که در بیان وصف بیعت کنندگان با رسول خداست (الواقدی، 1417 هـ، ج 2 ص 603). اینکه در چنین موقعیت حساس و خطیری یک زن اقدام به چنین بیعت می‌کند و خطرات احتمالی را بر جان می‌خرد نشان از فهم و شعور سیاسی و شجاعت همراه با عقلانیت دارد خصوصاً در بیعتی که شرط می‌کنند جان پیامبر از جان خودشان بالاتر است و از همه اوامر پیامبر اطاعت کنند.^۹

3.1.1. تحلیل بیعت‌های ام عماره

الف. تقریر^{۱۰} پیامبر صلی الله علیه و آله در مقابل بیعت ام عماره: بیعت زنان در آن برهه که به عنوان یک فعل در محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله اتفاق افتاده بود چون هیچ ردعی بر آن نیست می‌توان گفت مورد تایید پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است و این دلیلی محکم بر پذیرش این حق از جانب رسول الله صلی الله علیه و آله برای بانوان است که بتوانند در بزرگترین اقدامات حضور داشته باشند و در سرنوشت آن بوسیله عملکردشان موثر باشند. حضور زنان در شرایط سخت صلح حدیبیه، پذیرش شرایط سخت و خطرناک عقبه ثانی از نمونه‌هایی است که هیچکدام ردعی ندارند و لذا می‌توان حضور زنان را در چنین فضایی مغتنم و راهگشا دانست.

3.2. رهبری فکری برای آینده مدینه (نقیب)^{۱۱}

اقدام مهمی که توسط رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) برای ایجاد هماهنگی و نظم در میان انصار صورت گرفت، آن بود که تعداد دوازده نفر از انصار را به عنوان نقیب برگزید تا بقیه افراد را کنترل کرده و مردم با آنان در تماس باشند. در واقع آنها پیشوای زیردستان خود به شمار می‌رفتند. این یک راهکنش بود. از این حیث که «دفاع» از رسول الله در اولویت همه امور بود. در آن زمان رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) سخت در معرض تهدید مشرکان بودند؛ پیش از آن، پیامبر در اندیشه آن بود تا اسلام را در طائف ترویج کند و در آنجا پناه گیرد اما ارتباط محکم آن مردم با مکیان، مانع از چنین تحولی شد. اکنون یثرب با پذیرش اسلام و قبول تعهد دفاع از رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) که به معنای دفاع از اسلام بود، می‌توانست نقطه مهم در این بیعت تلقی شود. پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) تأکید کرد که این عدد را به این دلیل در نظر گرفته که موسی از میان بنی اسرائیل دوازده نقیب را برگزید.^{۱۲} این بیعت در آن

7. قالت أم عمارة: و الرّسل تختلف بين رسول الله (صلی الله علیه و سلم) و بين قریش، فمرّ بنا رسول الله (صلی الله علیه و سلم) يوماً فی منزلنا. قالت: فظننت أنه يريد حاجة فإذا هو قد بلغه أن عثمان بن عفان رضی الله عنه قد قتل، فجلس فی رحالنا ثم قال: إن الله أمرني بالبيعة. قالت: فأقبل الناس يبایعونه فی رحالنا حتى تدارك الناس، فما بقي لنا متاع إلا وطئ! و زوجها غزيرة بن عمرو. و قالت: فبایع رسول الله (صلی الله علیه و سلم) الناس يومئذ. قالت: فكانني أنظر إلى المسلمین قد تلّبسوا السلاح، و هو معنا قليل، إنما خرجنا عماراً، فأنظر إلى غزيرة ابن عمرو و قد توشح بالسيف، فقممت إلى عمود كئنا نستظل به فأخذته فی يدي، و معي سكين قد شددته فی وسطی، فقلت: إن دنا مني أحد رجوت أن أقتله. فكان رسول الله (صلی الله علیه و سلم) يومئذ يبایع الناس، و عمر بن الخطّاب رضی الله عنه أخذ بيده، فبایعهم على ألا يفروا. و قال قائل: بایعهم على الموت. و يقال: أول الناس بایع سنان بن أبي سنان ابن محصن، فقال: یا رسول الله، أبایعك على ما فی نفسك. فكان رسول الله (صلی الله علیه و سلم) يبایع الناس على بيعة سنان بن أبي سنان، و كان المسلمون الذين دخلوا على أہلبهم عشرة من المهاجرین، كرز بن جابر الفهري، و عبد الله بن سهيل بن عمرو، و عیاش بن أبي ربيعة، و هشام بن العاص بن وائل، و حاطب بن أبي بلتعنة، و حاطب بن عمرو بن عبد الشمس، و عبد الله بن حذافة، و أبو الزّوم بن عمير، و عمير بن وهب الجمحي، و عبد الله بن أبي أمية بن وهب حليف سهيل فی بنی أسد بن عبد العزی.

8. لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

9. و نزلت في بيعة الرضوان لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة و اشتراط عليهم أن لا ينكروا بعد ذلك- على رسول الله ص شيئاً يفعلوه- و لا يخالفوه في شيء بأمرهم به... (القمي، علي بن ابراهيم، 1404 ق، تفسير القمي، ج 2 ص 315، دار الكتاب، قم، اول)

10. تقریر، به عنوان یکی از اقسام سنت، عبارت است از اینکه سخنی در محضر حضرات معصوم بیان شود، یا رفتاری در حضور ایشان سر زند، یا عقیده‌هایی در برابرشان ابراز گردد، با وجود تمکن از ردع، موضعی اتخاذ گردد که حاکی از رضایت ایشان باشد؛ در نظر فقیهان، سنت تقریری در عرض قول و فعل معصوم از حجیت برخوردار بوده و به عنوان یکی از ادله استنباط احکام در فرآیند استنباط، به شمار می‌رود

11. سرپرست

12. ان موسى (عليه السلام) اخذ من بنی اسرائيل اثني عشر نقيباً و اتي أخذ منكم اثني عشر. (البلاذري، أحمد بن يحيى بن جابر بن داود، انساب

الاشراف، ج 1 ص 254، دار الفكر - بيروت، الأولى، 1417 هـ - 1996 م)

شرایط زمینه رشد و گسترش اسلام در مدینه را فراهم کرد. بگونه‌ای که بعد از هجرت رسول اکرم به مدینه جز چند طائفه همگی مسلمان بودند. بار دیگر نقش بانوان در این عرصه، همچون دفعات پیش می‌درخشید. نسبیته بنت کعب، ام منیع^{۱۳} جز دوازده نفری بودند که جبرائیل نام آنها را به پیامبر ابلاغ کرد «انما یختار لی جبرائیل». ^{۱۴} پس این دلیل محکمی بر موثر بودن نقش اجتماعی و سیاسی زنان در ترویج و پیشرفت اسلام دارد.

3. 2. 1. تحلیل نقیب واقع شدن ام عماره

سرپرستی امتی که تا آن زمان هنوز هیچ کار تشکیلاتی انجام نداده بودند بشدت سخت و دشوار بود. اینکه زنانی همچون ام عماره این چنین جسارتی دارند که همه خطرات پیش رو را به جان می‌خرند و آن را در مدینه عملیاتی می‌کنند، نشان از توانایی بالا و قدرت مدیریت اموری است که شاید در بعضی از اوقات انجام آن برای مردان سخت باشد. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله با لحاظ توانایی آنها سرپرستی را به ام عماره و گروهی از زنان می‌سپارند و این دلیلی بر اعتماد و تأیید عملکرد آنها است.

4. نقش ام عماره در عبادات اجتماعی

ام‌عماره از راویان حدیث پیامبر (ترمذی، 1395، ج 2، ص 225). و فردی مورد اعتماد و اهل عبادت و روزه بود (الاصبهانی، 1394، ج 2، ص 77) و به تعبیر خواب آشنایی داشت (ابن سعد، 1410 هـ - 1990 م، ج 8 ص 306) وقتی دختر رسول خدا زینب از دنیا رفت، رسول خدا صلوات الله علیه و آله نسبیته را تعلیم داد که جسد زینب را سه بار با آب خالص، و آب سدر و کافور غسل بدهد، و بعد از اتمام غسل پیامبر را با خبر کند، ام عماره بعد از غسل به پیامبر اطلاع دادند آن گاه آن حضرت پارچه ای آورد، و او را راهنمایی کرد تا بدن را کفن کرد. خلاصه ام عماره هم مردگان را غسل می‌داد، و هم غسل مردگان را به دیگران می‌آموخت. ام عماره روایت می‌کند: رسول خدا صلی الله علیه و آله به ما و دختران بالغ و زنان خانه دار دستور داد، از خانه خارج شویم و در نمازهای عید فطر و عید قربان شرکت کنیم، و به زنان مبتلا به حیض هم دستور داد، از شرکت در مسجد و محل نماز خواندن مسلمانان پرهیز داشته باشند. (صادقی اردستانی، 1388، ص 3)

4. 1. تحلیل عملکرد پیامبر صلوات الله علیه و آله در مواجهه با ام عماره:

الف. امین پیامبر: اینکه رسول الله صلی الله علیه و آله تغسیل و تکفین بزرگترین دخترش را به یک بانویی غیر از محارمش سپرد دلیلی بر اعتماد و امانت پذیری او دارد. بنظر می‌رسد جسارت و توانایی این بانو بحدی است که حتی پیامبر اسلام آموزش تغسیل و تکفین را به او محول کرد. و این خود حجتی بر ارزش دهی و سپردن مسئولیتهای متفاوت به زنان است. این حرکت رسول خدا در عصر جاهلیت که زنان را فقط برای لذت جویی و داد و ستد بحساب می‌آوردند نشان از جایگاه رفیع بانوان در عرصه تعلیم و تعلم است. جایگاهی که بعد از گذشت قرن‌ها هنوز مغفول مانده است و به سر منزل مقصودش نرسیده است. فلذا زنانی که در عصر حاضر در جایگاه آموزش شرعیت توده عظیمی از مردم هستند قدر خویش را بدانند زیرا بازگشت همه امور آنها تکیه بر عملکرد و رهنمودهای پیامبر اسلام است.

ب. حضور بانوان در فعالیتهای مذهبی و اجتماعی: ظهور و بروز زنان در دوران پیش از اسلام خلاصه می‌شد در اطفاء امور جنسی مردان و انجام کارهای سخت و دشواری که توسط مردان بر آنها تحمیل می‌شد. زنانی که از قبایل ضعیف جامعه بودند اصلاً هویتی نداشتند. با ظهور اسلام حضور بانوان در فعالیتهای مذهبی و اجتماعی آنقدر پر رنگ شد که پیامبر اسلام به بانوان دستور حضور و اقامه نماز می‌دهد. این بمعنای هویت بخشی و اثرگذاری مثبت حضور زنان در اجتماع است. زنان

¹³ البَلَدْرِي، أحمد بن يحيى بن جابر بن داود، انساب الاشراف، ج 1 ص 250، دار الفكر - بيروت، الأولى، 1417 هـ - 1996 م

¹⁴ البَلَدْرِي، أحمد بن يحيى بن جابر بن داود، انساب الاشراف، ج 1 ص 254، دار الفكر - بيروت، الأولى، 1417 هـ - 1996 م

که به میدان بیایند استعدادشان شکوفا می‌شود؛ می‌فهمند که فقط ابزار و کالا نیستند و می‌توانند برای آینده خود تصمیم بگیرند. اینک قشر موجود در زمان ما که هویت و اصالت زنانگی‌شان را از اسلام دارند امیدوارانه در همه عرصه‌ها فعالیت دارند و این را باید مرهون شرعیت باشند.

ب. **حضور اجتماعی زنان، امری ضروری:** بنا بر قول مشهور اصولیون امر دلالت بر وجوب می‌کند¹⁵. امری را که رسول الله در روایت می‌فرماید وجوب حضور زنان است. یعنی در این برهه شما زنان و دختران بالغ باید در اجتماع باشید، ولی با حفظ همه شئون اسلامی. شاید این پرسش در ذهن خواننده ایجاد شود که «مسجد همراه بیتها» (شیخ صدوق، 1341ق ج 1، ص 374). با روایت قبلی در تعارض باشد. اما بنظر می‌رسد رسول خدا می‌خواهند از یک ناهنجاری اجتماعی جلوگیری کنند. اسلام بخاطر وجود عدم امنیت در جامعه و اهمیت و لزوم مصونیت زن از هرگونه تجاوز، دستور به حفظ حجاب و پوشش داده است. پس اگر زنی بتواند خود را از دید نامحرم بپوشاند یا دیدگان خویش را از نگاه بیگانه فرو بندد، حضور او در مسجد برای نمازهای جماعت مانعی ندارد؛ و اگر نتواند خانه‌اش مسجد است. اسلام با طرح پوشش زن در حقیقت جواز حضور وی در عرصه‌های مختلف اجتماعی را رقم زده است و با دستورات حکیمانه و راه‌گشایی که در چگونگی منش و روش او ارائه داده، از یک‌سو این نیروی اجتماعی را از تباہ شدن نجات داده و از سوی دیگر، جلوی فسادگری و ناهنجاری‌های ناشی از اختلاط زن و مرد را گرفته است.

5. نقش ام‌عمارہ در جنگ‌ها

با رشد و نمو هر حرکت الهی، دشمنان نیز سکوت نمی‌کنند. آن دسته از کسانی که منافعشان با رشد این حرکت الهی به خطر می‌افتد گردن‌کشی خواهند کرد و با عوامل سختی چون جنگ و ترور و... سبب منع پیشرفت این حرکت الهی می‌شوند. در این دوره (جنگ) نیز زنان حضور پرشوری داشتند و هر آنچه را که می‌توانستند برای خدمت به رزمندگان و حمایت از پیامبر (صلی الله علیه و آله) انجام می‌دادند. نام زنان بسیاری در حمایت از پیامبر (صلی الله علیه و آله) در تاریخ ثبت شده است. اما ام‌عمارہ در بین زنان نقش بیشتری در جنگ‌ها داشته است.

الف. سقایت و پرستاری: ام‌عمارہ نقش بسزایی در جهاد داشت بگونه‌ای که در چندین غزوه برای کمک به جنگجویان و زخمیان حضور داشت. وی از بانوانی بود که در بعضی از جنگ‌ها برای کمک به رزمندگان اسلام و همراه آنان از مدینه بیرون می‌آمد و با سیراب کردن تشنگان، شستن لباس سربازان و پرستاری از زخم مجروحان به مسلمانان کمک می‌کرد.

به عنوان نمونه پس از جراحات‌های شدید امیرمؤمنان در جنگ احد، پیامبر (صلی الله علیه و آله) ام‌عطیه (ام‌عمارہ) را همراه ام‌سلیم مأمور مداوای علی (علیه السلام) کرد. ام‌عطیه (ام‌عمارہ) پس از ناامیدی از درمان زخم‌های امام، رسول خدا (صلی الله علیه و آله) را در جریان خطرناک بودن زخم‌های وی قرار داد که پیامبر (صلی الله علیه و آله) با دست‌کشیدن بر زخم‌ها برای امام دعا کرد و فرمود: کسی که در راه خدا این چنین شود به بهترین شکل امتحان خود را پس داده و مسئولیت خود را انجام داده است. امام نیز خداوند را به خاطر فرار نکردن و پشت نکردن به دشمن، شکر گفتند. ابان می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله به ام‌سلیم و ام‌عطیه (ام‌عمارہ) امر کردند به اینکه علی علیه السلام را مداوا کنند. هر دو آنها از شدت جراحات علی علیه السلام ترسیدند و به پیامبر شرایط علی علیه السلام را خبر دادند. پیامبر داخل شد در حالی که بدن علی علیه السلام پر از زخم بود. در این حال پیامبر با کشیدن دست بر زخم‌های علی علیه السلام همه زخم‌ها خوب شدند.

¹⁵ . درس خارج اصول استاد محمدتقی شهیدی

1399/01/13. قول منسوب به مشهور است که توسط صاحب کفایه (کفایه الاصول، آخوند خراسانی، ج 1، ص 63) مرحوم امام (تهذیب الاصول، السید روح الله الموسوی الخمینی (سبحانی)، ج 1، ص 188) مورد پذیرش قرار گرفته است، دلالت وضعی ماده امر بر وجوب است و لذا در صورتی که از تعبیر «امرک بكذا»، بالوضع دلالت بر وجوب خواهد داشت. در صورتی هم که خبر داده شود که مولی امر به امری کرده است، بالوضع دلالت بر وجوب خواهد داشت.

و فرمودند این مردی که معذور و مبتلی به این جراحات شده است خدا را ملاقات کرده است و سپس علی علیه السلام فرمودند: خدا را شکر می‌کنم، زیرا کاری کرد تا من نگریزم! خدا را شکر می‌کنم که کاری کرد تا پشت به دشمن نکنم. (ابن شهر آشوب، 1379ق، ج2، ص 120)^{۱۶}

ب. پاسداری: نقش او در غزوه احد نه تنها بعنوان پرستار و مددکار رزمندگان، بلکه بعنوان پاسداری از مقام رسالت نیز به چشم می‌خورد زمانی که معرکه جنگ به نفع مشرکان شد و فقط ده نفر از مسلمانان باقی ماندند تا از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دفاع کنند او که از اول برای آب دادن به رزمندگان به جبهه آمده بود چون آن حضرت را تنها دید مشک آب را به زمین انداخت و سلاح به دست گرفت و به دفاع از پیامبر اکرم پرداخت و جان‌فشانی بسیاری از خود نشان داد تا اینکه بر اثر این دفاع جانانه سیزده زخم برداشت، حتی یکی از زخم‌ها که به شانه اش رسیده بود، به قدری عمیق بود که تا یک سال مداوا می‌کرد و اثر آن تا آخر عمرش باقی بود. دو پسر و همسرش نیز در کنار او به دفاع از حضرت پرداختند (الواقدی، 1417هـ ج1 ص269؛ حسون، بی‌تا، ج5 ص174؛ ابن ابی الحدید، بی‌تا، ج3، ص377).

در بحبوحه جنگ، در آن حال که یک نفر از مسلمانان در حال فرار بود، پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: (حال که فرار می‌کنی سپر خود را ببند) سپر را انداخت و نسیبه سپر را گرفت و مردانه ایستاد، ناگاه مشرکی آمد و ضربتی زد که نسیبه آن را با سپر دفع کرد و شمشیری به اسبش زد که از پای در آمد. پیامبر عبدالله فرزند نسیبه را صدا کرد که به کمک مادر بیاید. عبدالله فوراً جلو آمده آن مشرک را با کمک مادر کشتند. مشرک دیگر آمد ضربتی بر عبدالله زد، که نسیبه فوراً آن مشرک را با ضربتی از پای در آورد. در این لحظه پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم چنان خندید که دندان‌های عقب او پیدا شد و خطاب به نسیبه فرمود: قصاص کردی. و آنگاه دعا کرد: «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُمْ رُقَاتِي فِي الْجَنَّةِ» (خدا یا آنها را دوستان من در بهشت قرار ده). و فرمود: بَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي لِمَقَامِكُمْ خَيْرٌ مِنْ مَقَامِ فُلانٍ وَ فُلانٍ (برای مقام ارزشمندی که داری برکات الهی از اهل بیت من بر تو باد که بر فلانی و فلانی برتری) (مجلسی، 1403هـ، ج 20 ص 44 - و - میرخواند، 1389ش، ج 2 ص 112 - قمی، 1388ش، ج 1 ص 149)

اما جهادش به این جا ختم نشد و در غزوه بنی قریظه و خیبر و حنین نیز شرکت داشت. (الواقدی، 1417هـ ج2 ص689_الذهبی، 1427هـ، ج 2 ص281)

ام عماره در غزوه خیبر نیز شرکت داشت و سختی‌هایی که مسلمانان تحمل می‌کردند و حوادثی که منجر به پیروزی آن‌ها شد را نقل کرده است. الواقدی، 1417هـ ج2 ص504

او در غزوه حنین نیز شرکت داشت شجاعت و دلاوری او در حنین کم‌تر از احد نبود خود گوید: هنگامی که مردم از هر سو گریختند من به همراه چهار زن دیگر وارد میدان شدیم. من شمشیری در دست داشتم و با فریاد انصار را خطاب کردم که این چه کار زشتی است؟ شما و فرارا! در همان حال مردی از هوازن را دیدم که پرچی در دست دارد و با شتر خود مسلمانان را تعقیب می‌کند من راه را بر او بستم و ضربتی بر شترش زدم شتر از پای درآمد و بر آن مرد حمله کردم و او را کشتم او یکی از دلاوران قریش بود که به هلاکت رسید. (العسقلانی، 1415هـ، ج 8 ص198_حسون، بی‌تا، ص 174)

5.1. تحلیل رفتار پیامبر صلوات الله علیه و آله در مواجهه با ام عماره

16 . قَالَ أَبَانُ أَمَرَ النَّبِيُّ أُمَّ سَلِيمٍ وَ أُمَّ عَطِيَّةَ أَنْ تُدَاوِيَا فَقَالَتَا قَدْ خَفْنَا عَلَيْهِ فَدَخَلَ النَّبِيُّ وَ الْمُسْلِمُونَ يَغُودُونَ وَ هُوَ قَرِحَةٌ وَ أَخَذَهُ فَجَعَلَ النَّبِيُّ يَمْسَحُهُ بِيَدِهِ وَ يَقُولُ إِنَّ رَجُلًا لَيَّيْ هَذَا فِي اللَّهِ لَقَدْ أَتَيْتَنِي وَ أَعَذَّرَ فَكَانَ يَلْتَنِمُ فَقَالَ عَلِيٌّ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ أُفْرَ وَ لَمْ أُولِ الدُّبُرَ. (المناقب، ابن شهر آشوب، ج 2، ص: 120)

الف. عیادت: در حمراء الاسد^{۱۷} نیز با وجود جراحات متعدد قصد شرکت داشت اما بواسطه خون‌ریزی شدید نتوانست شرکت کند با این وجود فرزند زخمی خود را به همراه سپاه اسلام فرستاد. (الواقدی، 1417 هـ ج 1 ص 269) به‌همین سبب پس از غزوه حمراء الاسد پیامبر اکرم از وی عیادت کرد و از سلامت او شادمان گردید (ابن سعد، 1410 هـ - 1990 م. ج 8 ص 303)

ب. تشویق زبانی: ام عماره که خود را در جنگ احد به پیامبر اکرم به اثبات رسانده بود تنها درخواستش از آن حضرت این بود که خانواده او در بهشت در شمار دوستان ایشان باشند و هنگامی که دعا پیامبر اکرم را در حق خود و خانواده‌اش شنید با خشنودی تمام گفت از این پس هر چه در دنیا بر سرم بیاید مهم نیست. (الواقدی، 1417 هـ ج 1 ص 270_ ابن سعد، 1410 هـ - 1990 م. ج 8 ص 305)

پیامبر اکرم وقتی متوجه جراحات او شد از پسرش عبدالله خواست که زخم مادر را ببندد و فرمود خداوند به خانواده شما خیر و برکت دهد پایداری و رتبه مادرت بهتر از فلان و فلان است و پس از آن ام عماره دوباره برخاست و جنگید او پسر خود را نیز به یاری و حمایت آن حضرت تشویق می‌نمود فرزندش نیز در این جنگ زخمی شد. (ابن سعد، 1410 هـ - 1990 م. ج 8 ص 302)

ج. بهره‌مندی ویژه از غنایم: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به زبانی که در غزوه‌ی بنی قریظه شرکت کرده بودند چیزی عطا کرده‌اند از جمله آن زنان ام عماره بود (الواقدی، 1417 هـ ج 2 ص 395)

پس از پایان جنگ پیامبر اکرم برای زبانی که در خیبر شرکت داشتند سهم مخصوصی معین فرمود و ام عماره گردن‌بندی با مهره‌های قرمز، یک قطیقه، یک برد یمانی، و دو دینار داد (الواقدی، 1417 هـ ج 2 ص 525)

د. حضور ام‌عمار در سپاه اسلام: به‌گواه تاریخ نویسان این بانو برای امور پشتیبانی و خدمات غیر نظامی همچون پانسمان زخم مجروحان، سقایت و شستن لباس رزمندگان به میدان جنگ آمده بود و قطعاً می‌دانست که رسول الله صلی الله علیه و آله جهاد را برای زنان واجب نمی‌دانند فلذا هیچ نیستی برای مداخله مستقیم به میدان مبارزه نداشته است ولی یک نکته قابل توجه وجود دارد و آن اینکه درست است نیت ام‌عمار جهاد نبوده است ولی بدلیل اقتضات میدان مبارزه هر اتفاقی را می‌توان در آن پیش بینی کرد، چه ضرورتی وجود دارد که یک زن تا خط مقدم جنگ جلو بیاید و در آخر امر هم دست به شمشیر ببرد؟ آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله نمی‌توانستند از همان ابتدا از این عمل ام‌عمار (ورود بعنوان پشتیبان) جلوگیری کنند؟ آیا برای رسول الله صلی الله علیه و آله ضرورت ورود به جنگ پشتیبانان قابل پیش بینی نبود؟

قطعاً میدان جنگ قابل پیش بینی نیست و هر لحظه امکان وقوع اتفاقاتی مخالف با برنامه ریزی قبلی وجود دارد. حضور زنان، آن هم برای پشتیبانی، یکی از مصادیقی است که می‌تواند ذهن هر فرمانده را درگیر خود کند که با وجود هر نوع احتمالی در جنگ، شاید پای زنان هم به میدان کارزار باز شود. پس باید از حضور زنان جلوگیری بعمل آید. ولی فعل رسول الله صلی الله علیه و آله گویای امری دیگر است او نه تنها منع نکردند بلکه ام‌عمار را با دعای خویش مورد تفقد قرار دادند و بعد از آن نیز او را تمجید و ستایش کردند. البته این نکته را باید در نظر گرفت که جهاد برای زنان واجب نیست ولی چون جان پیامبر در آن لحظه از همه امور واجبت‌تر بود تعارضی با جهاد زنان ندارد. پس زنان می‌توانند همچون مسائل دیپلماسی و سیاسی، در میدان جنگ هم حضور داشته باشند و بدرخشند. زیرا فعل پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حجت است و زمانی که هیچ ردعی در عمل نباشد دال بر تایید است.

17. غزوه حمراء الاسد، یکی از غزوات پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) بود که یک روز بعد از جنگ احد در منطقه حمراء الاسد، نزدیکی مدینه صورت گرفت. این غزوه سال سوم هجری و بدون درگیری نظامی پایان یافت و بدین علت برخی آن را جزء غزوات ندانسته‌اند.

پس از فتح مکه، قبیله هوازن احساس خطر کردند؛ و با فرماندهی «مالک بن عوف» با تمام نیروهای رزمی و زنان و فرزندان خود تا سه منزلی مکه، محلی به نام «وطاس» آمده بودند که دره عمیق و بزرگی بود. تمام مردان هوازن در دو طرف دره، پشت سنگ‌ها و شکاف کوه‌ها پنهان شدند تا سپاه اسلام را غافلگیر کنند. پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم اعلام جهاد فرمود. دوازده هزار نفر با فرماندهی علی علیه السلام و ده هزار نفر همراه پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم بودند، که بسیاری از فراوانی لشکر در شگفت ماندند و گفتند: هرگز شکست نخواهیم خورد. وقتی سپاه عظیم مسلمین در سرازیری عمیق و گسترده دره قرار گرفتند، مردان هوازن ناگهان از هر طرف حمله کردند، و چون مسلمانان غافلگیر شده بودند، نظم سپاه به هم ریخت، و همه فرار کردند که ده نفر با پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم ماندند. حضرت فریاد زد: ای انصار کجا فرار می‌کنید؟ نسبیبه دختر کعب مازنیه بر صورت فراریان خاک می‌پاشید و می‌گفت: کجا فرار می‌کنید؟ خلیفه دوم را در حال فرار دید و گفت: وای بر تو به کجا می‌گریزی و پیامبر را تنها گذاشتی؟ خلیفه دوم جواب داد: هذا أمرُ الله! «این فرار را خدا خواسته است.» (دانشنامه امام علی علیه السلام ج 1 ص 762)

ام عماره در دوره خلافت ابوبکر همراه پسرانش در فتنه مسیلمه کذاب و جنگ یمامه نیز شرکت جست و در همین جنگ یک دست خود را از دست داد خود گوید به خدا قسم به قطع شدن دستم اعتیایی نکردم تا وقتی کنار جنازه مسیلمه ایستادم پسرم عبدالله او را کشته بود پس سجده شکر به جای آوردم (الواقدی، 1417 هـ، ج 2 ص 269_ البَلَاءُ، 1417 هـ - 1996 م، ج 1 ص 325).

ام عماره گاهی به نگهبانی و حراست از سپاه مسلمین می‌پرداخت. واقدی در مورد «فتح البهنسا»¹⁸ آورده که خواب سپاه مسلمانان را فراگرفت و همگی از خستگی به خواب رفتند به همین سبب ابوعبیده جراح به تنهایی نگهبانی می‌داد ولی هنگامی که قدم می‌زد برخی از زنان از جمله نسبیبه، اسماء دختر ابوبکر، ام ابان و نعمانه دختر منذر را دید که خود را به سپر و شمشیر مسلح کرده و در اطراف سپاه قدم می‌زند و مشغول حراست هستند. (الواقدی، ج 1 ص 281، 1417 هـ)

6. نتیجه

برخوردهای پیامبر صلوات الله علیه و آله با نسبیبه بنت کعب در دو دسته قابل تحلیل است:

الف. تقریرات پیامبر صلوات الله علیه و آله:

1. پذیرش بیعت: بیعت مخفیانه نسبیبه توسط پیامبر صلی الله علیه و آله در شرایط سرکوبی جامعه زنان در آن زمان مورد پذیرش قرار گرفت.
2. حضور در برخی جنگ‌ها به عنوان سقایت، پرستاری و پاسداری؛ حضور نسبیبه در میدان جنگ با اعلام ناراضیتی از سوی پیامبر صلوات الله علیه و آله مواجه نشده و سخنی در مذمت حضور ام عماره و سایر زنان از ایشان نقل نشده و برخورد حاکی از عدم رضایت ایشان نیز در منابع تاریخی یافت نشده است.

ب. تمهیدات پیامبر صلوات الله علیه و آله برای حضور نسبیبه در اجتماع؛

1. انتخاب نسبیبه برای رهبری فکری بخشی از جامعه برای پیش‌برد اهداف اسلام.
2. سپردن برخی از عبادات مانند تغسیل اموات که نیازمند حضور در اجتماع است.

¹⁸ بَهْنَسَا، از شهرهای مشهور مصر میانه قرون وسطی می‌باشد. در حدّ فاصل بحر یوسف و کوه‌پایه‌های جبال لیبی، در پانزده کیلومتری غرب بنی مزار، ایستگاه راه‌آهنی در ۱۹۸ کیلومتری جنوب قاهره، واقع شده است. در زمان حمله اعراب، ناحیه‌ای نظامی به شمار می‌رفت که حصارهای حصین داشت؛ ظاهرأ پادگان یونانی این شهر در دفاع از آن شجاعتی بی‌باکانه از خود نشان داد که تا مدت‌ها در خاطره‌ها باقی ماند و الهام‌بخش داستان مشهوری به نام فتح بهنسا گردید.

از این رفتارهای پیامبر صلوات الله علیه و آله می‌توان این‌گونه برداشت کرد که ایشان در بخش نخست با تقریر خود حضور زنان در اجتماع را تأیید کرده‌اند و از آن‌جا که تقریر معصوم یکی از ادله شرعی است می‌توان دلیل بر جواز حضور اجتماعی زنان به حساب آورد. در بخش تمهیدات نیز پیامبر صلوات الله علیه و آله با قول و فعل نیز این حضور را تأیید و تأکید کرده‌اند.

7. منابع

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی
- ابن ابی الحدید، عبد الحمید، شرح نهج البلاغه، مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی، قم، بی تا
- ابن الأثیر، علی بن محمد، اسد الغابۀ، دارالکتاب العربی، لبنان، چاپ اول، 1410 هـ - 1990 م.
- ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، دار الکتب العلمیة، بیروت، چاپ اول، 1410 هـ - 1990 م.
- ابن شهر آشوب، محمد، مناقب آل ابی طالب، قم، چاپ اول، 1379 ق
- ابن عدی الجرجانی، أبو أحمد، الکامل فی ضعف الرجال، الکتب العلمیة، لبنان، چاپ اول، 1418 هـ - 1997 م.
- الأصبهانی، أبو نعیم، حلیة الأولیاء وطبقات الأصفیاء، دار الکتب العربی - بیروت، 1394 هـ - 1974 م
- البَلَدَری، أحمد بن یحیی، انساب الاشراف، دار الفکر، بیروت، چاپ اول، 1417 هـ - 1996 م
- الترمذی، محمد بن عیسی، سنن الترمذی، مکتبه ومطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، چاپ دوم، 1395
- جمعی از نویسندگان، دانشنامه امام علی علیه السلام، پایگاه تخصصی عاشورا، <https://lib.efatwa.ir>
- حجاج، مسلم، صحیح مسلم، دار إحياء التراث العربی، بیروت، بی تا
- حسون، محمد، اعلام النساء المؤمنات، دار الأسوة للطباعة والنشر المناقب، تهران، بی تا.
- الحمیری، ابن هشام، السیرة النبویة، مکتبه محمد علی صبیح و اولاده، مصر، بی تا.
- الذهبی، شمس الدین، سیر أعلام النبلاء، دار الحدیث، القاهرة، 1427 هـ - 2006 م.
- الذهبی، شمس الدین، میزان الاعتدال فی نقد الرجال، دار المعرفة للطباعة والنشر، بیروت - لبنان، چاپ اول، 1382 هـ - 1963 م.
- سبحانی تبریزی، جعفر، فروغ ابدیت، بوستان کتاب، قم، 1385 ش
- شیخ صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، دفتر انتشارات اسلامی، قم، چاپ دوم، 1413 ق
- صادقی اردستانی، احمد، زنان دانشمند و راوی حدیث، بوستان کتاب، قم، 1388 ش
- العسقلانی، ابن حجر، الإصابه فی تمییز الصحابه، دار الکتب العلمیة، بیروت، چاپ اول - 1415 هـ
- قمی، عباس، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار، آستان قدس، مشهد، 1388 هجری شمسی
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، دارالکتاب، قم، اول، 1404 ق
- الکلبی، أبو المنذر هشام بن محمد بن السائب، نسب معد و الیمین الکبیر، مکتبه النهضة العربیة، بی جا، چاپ، 1408 هـ - 1988 م.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، موسسه الوفاء، 1403 هـ.
- المزی، جمال الدین، تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، مؤسسه الرساله، بیروت، چاپ اول، 1400 - 1980 م.
- میرخواند، محمد، تاریخ روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفاء، اساطیر، 1389، بی جا

- الواقدی، محمد بن عمر، المغازی، الأعلمی، بیروت. بی تا
- الواقدی، محمد بن عمر، فتوح الشام، دار الکتب العلمیة، بیروت، چاپ اول 1417هـ - 1997م.